

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО МОБІЛІЗАЦІЙНУ ПІДГОТОВКУ ТА МОБІЛІЗАЦІЮ

HISTORICAL AND LEGAL GENESIS OF THE INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF THE LEGISLATION ON MOBILIZATION PREPARATION AND MOBILIZATION

Братковський В.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівський державний університет внутрішніх справ

Сукмановська Л.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівський державний університет внутрішніх справ

Чорномаз О.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджено історію становлення інституту адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, внаслідок чого запропоновано виділяти наступні етапи його розвитку: а) початковий етап становлення: III тисячоліття до н.е. – I століття н.е.; б) етап розвитку інституту адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: II ст. – XVI ст.; в) до кодифікаційний етап: XVII ст. – кінець XX ст.; г) новітній етап: кінець XX століття – до сьогодення.

Доведено, що першою державою у світі, в правовій доктрині якої зафіксовано появу штрафів як вид покарання за неналежне виконання військових обов'язків перед державою, ухилення від своєчасної явки на пункти збору в період оголошеної мобілізації був Стародавній Рим.

Встановлено, що початок становлення системи органів, що реалізують завдання, наближені до функцій сучасних центрів комплектування та соціальної підтримки у частині призову та мобілізації військових сил, припадає на період Гетьманства на теренах України тобто на період XVI–XVIII століття.

Висловлено думку, що до 1917 року за військові порушення в період мобілізації до військовозобов'язаних застосовувалися різні види стягнень: від штрафів до арешту, проте ці санкції не були частиною адміністративної відповідальності, а кримінальної відповідальності. Вперше в українському законодавстві адміністративна відповідальність за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію була передбачена у Кодексі України про адміністративні правопорушення Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо мобілізаційної підготовки, мобілізації та охорони праці».

У 2014 році у зв'язку із проведенням в Україні АТО Верховною Радою України були внесені зміни у ст. 210-1 КУпАП, яка змінила назву (з «Порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» на «Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Також у 2024 році було змінено розмір штрафів за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, мобілізаційна підготовка, мобілізація, особливий період, адміністративний проступок.

The article examines the history of the establishment of the institution of administrative responsibility for violation of legislation on mobilization preparation and mobilization, as a result of which it is proposed to distinguish the following stages of its development: a) the initial stage of formation: III millennium BC. – 1st century AD; b) the stage of development of the institute of administrative responsibility for violation of the legislation on mobilization preparation and mobilization: II – XVI century; c) before the codification stage: XVII century – the end of the 20th century; d) the latest stage: the end of the 20th century – until today.

It has been proven that the first state in the world, whose legal doctrine recorded the appearance of fines as a form of punishment for improper performance of military duties before the state, evasion of timely attendance at assembly points during the period of declared mobilization, was Ancient Rome.

It has been established that the beginning of the formation of the system of bodies implementing tasks similar to the functions of modern manning centers and social support in terms of conscription and mobilization of military forces dates back to the period of the Hetmanship on the territory of Ukraine, i.e., the period of the 16th–18th centuries.

The opinion was expressed that before 1917, various types of sanctions were applied to conscripts for military violations during the mobilization period: from fines to arrest, but these sanctions were not part of administrative responsibility, but criminal responsibility.

For the first time in Ukrainian legislation, administrative liability for violation of legislation on mobilization training and mobilization was provided for in the Code of Ukraine on Administrative Offenses by the Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding Mobilization Training, Mobilization and Labor Protection."

In 2014, in connection with the conduct of ATO in Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine made changes to Art. 210-1 of the Criminal Procedure Code, which changed its name (from "Violation of legislation on mobilization training and mobilization" to "Violation of legislation on defense, mobilization training and mobilization").

Also, in 2024, the amount of fines for violating the legislation on mobilization training and mobilization was changed.

Key words: administrative responsibility, mobilization training, mobilization, special period, administrative misconduct.

З моменту зародження права, проходження військової служби було одним із найважливіших обов'язків громадян. У випадку ухилення від виконання обов'язку щодо проходження військової служби у різні епохи історії люд-

ства, застосовувалися різні види покарань, починаючи від штрафів та закінчуючи смертною карою.

Поняття військової мобілізації громадян мало місце у правовій системі Стародавньої Греції та Стародавнього

Риму, оскільки кожна з цих держав мала власні збройні сили [1, с. 198–199].

Натомість в той період історії, поняття юридичної відповідальності за невиконання обов'язку щодо проходження військової служби в період оголошеної мобілізації оскільки як правильно зазначає Є. Велика «у країнах Стародавнього Сходу ще не склалося чіткого теоретичного розуміння сутності покарання. Еволюція системи юридичної відповідальності у вигляді покарань відбувалася паралельно з еволюцією людства» [2, с. 57].

Наука «адміністративне право» почала формуватися у 19 ст. разом із поняттям адміністративної відповідальності [3, с. 5].

Як наслідок, перші в усьому світі загалом, та Україні зокрема, кодифіковані акти адміністративного права, що включали поняття та види адміністративної відповідальності у сфері військової мобілізації приймалися на державному рівні у різних країнах світу починаючи з кінця 20 століття.

Проте, як правильно зазначає Г. Конюх, вже в період існування стародавніх державок Далекого Сходу, почали формуватися норми та приписи, що були схожими до сучасного адміністративного права та адміністративної відповідальності. Норми адміністративної відповідальності застосовувалися у вигляді штрафів [4, с. 204].

У період 4-3 тисячоліття до н.е. внаслідок численних війн та завоювань почали формуватися нові держави із певною правовою системою, наприклад, закони правителя Вавилону Хаммурапі [5, с. 3].

Правитель Хаммурапі був одним із перших полководців, що на державному рівні запровадив поняття військової мобілізації. Призов громадян здійснювався за наказом царя у випадку військового нападу або ж, навпаки, військового походу для завоювання інших територій. Згодом правитель Хаммурапі затвердив «Закони царя Хаммурапі», в якому правам та обов'язкам воїнів було присвячено 16 статей [6, с. 16].

«Закони царя Хаммурапі» можна вважати одним із перших кодифікованих актів, у якому з поміж інших встановлювалися відповідальність за порушення громадянами правил військової мобілізації. Так, наприклад, за відмову воювати, до винного застосовували смертну кару, а той хто його замінив міг претендувати на його майно [6, с. 16–17].

Натомість, однією із перших держав, в правовій доктрині якої було регламентовано процедуру накладення штрафів за порушення правил військової мобілізації був Стародавній Рим. В той період до війська призивалися, як правило раби, оскільки їх доля майже не бралася до уваги [7, с. 149].

Так, римський цар Сервій Туллій, встановив відповідальність у вигляді грошового штрафу, розмір якого становив один баран за неявку на пункт збору у випадку оголошення військової мобілізації у мирний час [5, с. 12].

Таким чином, на нашу думку, саме у правовій системі Стародавнього Риму вперше спостерігається закладення основ розмежування між суспільно-небезпечними та суспільно-шкідливими діяннями в частині притягнення винних до відповідальності за порушення правил військової мобілізації. Вважаємо, що з цього моменту відбувається становлення інституту адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері військової мобілізації.

На українських землях, юридична відповідальність за порушення військової мобілізації почала застосовуватися у період 9 ст., за часів Київської Русі [8, с. 35–36].

У правовій системі Київської Русі, процедура військової мобілізації як і відповідальність за ухилення від неї змінювалися з плином часу багато разів. На початку становлення Київської Русі, збір армії відбувався за наказом князя протягом двох-трьох днів [9, с. 80–81].

Варто відзначити, що згодом у 12 ст. у Київській Русі, військова мобілізація стосувалася лише придатних до військової служби чоловіків [10, с. 44].

Відповідальність за ухилення від мобілізації у правовій системі Київської Русі регламентувалася у кодифікованому акті – Руська правда. За порушення військового права на громадян накладалися найсуворіші види покарань. Як правило, за ухилення від військової мобілізації це були смертна кара та конфіскація майна [11, с. 56].

Конфіскацію майна застосовувалася виключно у мирний час і вважалася найменш суворим видом покарання, що в сучасних реаліях доцільно прирівнювати до адміністративної відповідальності [12, с. 137].

Таким чином, можна зробити висновок, що у правовій системі Київської Русі, не існувало розподілу між адміністративною та кримінальною відповідальністю за порушення правил військової мобілізації.

З плином часу, на території сучасної Європи, в тому числі на українських землях діяли норми таких кодифікованих актів як: Віслицький статут (1347 року); судбник Сербського короля Стефана Душана (1349 року); «Кароліна» (1532 року) та інші, проте жоден із них не розмежував адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення правил військової мобілізації [13, с. 8].

Як стверджують джерела, вперше на території українських земель, штрафні санкції за порушення правил військової мобілізації почали застосовуватися за часів Запорізької Січі, а саме починаючи з 1659 року у Сумському слобідському козацькому полку [14, с. 9–10; 15, с. 183].

У випадку оголошення військової мобілізації, на території полку призначалися відповідальні особи за її проведення. Якщо необхідну кількість козаків призовано не було, то на відповідальних осіб накладався штраф у розмірі двох карбованців. Крім того, вперше за ухилення від військової мобілізації застосовувалися арешти [16, с. 64].

Необхідно звернути увагу на те, що у 1743 році було прийнято Кодекс українського народу «Права, за якими судиться малоросійський народ». У цьому Кодексі військова мобілізація частково регулювалася главою п'ятою, що мала назву «Про військову службу та військовий порядок», де зазначалося про те, що звільняти будь кого від військового походу (військової мобілізації) без відповідного указу, командиру забороняється. За відповідне правопорушення на нього накладався штраф, розмір якого щоправда не визначався (Артикул 10). В Артикулі 11, зазначалося про те, що накладення штрафу чекає на тих, хто в супереч указу про мобілізацію не вийшов у військовий похід чи утік під час походу. В Артикулі 16 вказувалося, що кожен хто призваний у зв'язку із мобілізацією у військовий похід, зобов'язаний мати зі собою коня. Заборонялося позичати коня, лише на час проведення перевірки. У разі недотримання зазначеного правила, на порушника накладався штраф. В Артикулі 21 йшлося про те, що без відповідного указу забороняється повертатися додому після військового походу. За самовільну демобілізацію винних штрафували [17, с. 70, 71, 74, 76].

На думку авторів статті, Кодекс «Про права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року започаткував відокремлення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення військової мобілізації, а також вперше на законодавчому рівні у кодифікованому акті встановив порядок та розміри накладення штрафів за порушення правил військової мобілізації.

В подальшому, починаючи з 1918 року, на українських землях діє уряд Директорії, який 27 листопада 1918 року приймає Закон «Про мобілізацію».

Згідно цього нормативно-правового акту, у випадку проведення військової мобілізації призивалися особи віковий ценз яких становив від 20 до 35 років і які в обов'язковому порядку проходили військову службу [19, с. 218, 220–221].

Варто відзначити, що 26 січня 1919 р. були утворені надзвичайні суди, які розглядали, в тому числі, справи за порушення правил військової мобілізації [20, с. 119].

В цей час вищезазначеними судами, в залежності від важкості порушення у сфері військової мобілізації застосовувалися такі покарання як, наприклад, строкова або безстрокова каторга, ув'язнення терміном від 6 місяців до 2 років, грошовий штраф – від 50 до 5000 крб. Необхідно зауважити, що штрафні санкції в той час становили міру адміністративної відповідальності [20, с. 119].

Протягом 1922–1927 років, було прийнято кодифіковані акти у багатьох галузях права УСРР [21, с. 51].

Так, у 1927 році було Адміністративний кодекс УРСР [18, с. 124; 22, с. 240].

Проте, варто зазначити, що Адміністративний кодекс УРСР не регламентував адміністративної відповідальності за порушення законодавства про військову мобілізацію.

Лише у 1984 році Верховною Радою УРСР було прийнято Кодекс України про адміністративні правопорушення, який є чинним до сьогоднішнього дня [23, с. 93].

Необхідно звернути увагу на те, що у редакції 1984 року Кодекс України про адміністративні правопорушення не встановлював адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізацію.

Лише 18 листопада 2004 року у Кодекс України про адміністративні правопорушення були внесені зміни та доповнення, внаслідок яких даний Кодекс було доповнено ст. 210-1 «Порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

У зв'язку із військовими діями протягом 2014–2024 років вносилися зміни у ст. 210-1 КУпАП. Ці зміни зумов-

лені необхідністю проведення мобілізації в Україні через військове вторгнення російської федерації.

Отже, вважаємо, що інститут адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію пройшов певні етапи свого становлення та розвитку, а саме:

1. Початковий етап становлення: III тисячоліття до н.е. – I століття н.е. Становлення відповідного інституту відбувалося у Стародавньому Римі.

2. Етап розвитку інституту адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: II ст. – XVI ст.

3. До кодифікаційний етап: XVII ст. – кінець XX ст. У XVI ст. на українських землях діяли правові приписи Великого князівства Литовського, тому процес проведення військової мобілізації та відповідальність за її порушення регламентувався нормами литовських статутів.

4. Новітній етап: кінець XX століття – до сьогоднішнього дня. В первинній редакції КУпАП від 1984 року адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію не було. Вперше в українському законодавстві адміністративна відповідальність за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію була передбачена у КУпАП Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо мобілізаційної підготовки, мобілізації та охорони праці» від 18 листопада 2004 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткачук П.П. Сухопутні війська збройних сил європейських держав від Середньовіччя до Першої світової війни: ретроспективний аналіз. *Військово-науковий вісник*. 2009. Випуск 11. С. 198–222.
2. Велика Є.С. Види покарань у праві держав Стародавнього Сходу. *Право і Безпека*. 2010. № 5. С. 57–61.
3. Адміністративне право. Загальна частина: навчальний посібник / С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
4. Конох Г.В. Основні тенденції розвитку адміністративного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Випуск 197(3). С. 203–208.
5. Шевченко О.О. Закони Хаммурапі, царя Вавилону. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія для юридичних вузів та факультетів. Київ: Вентурі. 1995. С. 3–14.
6. Мищак І.М. Правове становище військовослужбовців і державних службовців у Стародавньому Вавилоні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 5. С. 15–19.
7. Терзі О.С. Розвиток історії ідеї правової держави. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2008. № 1. С. 148–153.
8. Історія держави і права України / за редакцією В.Я. Тація, А.И. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Том 1. Київ: Концерн Видавничий Дім Ін Юре, 2003. 656 с.
9. Стукалін А.Т. Особливості державного управління воєнною організацією Київської Русі. Ефективність державного управління. 2014. Випуск 39. С. 74–84.
10. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / І. Крип'якевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко, Б. Гнатевич, М. Парцей, Я. Дашкевич. 4-те видання, змінено і доповнено. Львів: Світ. 1992. 702 с.
11. Єреган А.Р. Формування системи покарань в Київській Русі: аналіз основних джерел права X–XII ст. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 55–58.
12. Шкробот Н.М. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби. *Митна справа*. 2011. № 3. С. 136–143.
13. Музиченко П.П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Випуск 49. С. 7–14.
14. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст.. АН Української РСР. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 1969. 224 с.
15. Корнієнко О.М. Деякі аспекти комплектування та мобілізації Сумського слобідського козацького полку в другій половині XVII–XVIII ст.. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. № X–XI. С. 183–190.
16. Лалатійова Н. Система комплектування козацького війська в Україні в XVIII ст. та місцеві органи військового управління. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових статей*. 2013. Випуск 22. Ч. 2. С. 59–65.
17. Вислобоков К.А. Права, за якими судиться малоросійський народ. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Київ, 1997. 547 с.
18. Бородин І.Л., Шапенко Л.О. Еволюція адміністративного права України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2016. Svazek 3. S. 121–125.
19. Гудима В. Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). *Краєзнавство*. 2010. № 1–2. С. 219–224.
20. Мина Ж.В. Розпорядча документація та процеси правових реформ Збройних сил Директорії УНР (січень–липень 1919 р.). *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Держава та армія*. 2013. № 752. С. 116–122.
21. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / за заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2015. 340 с.
22. Чорномаз О.Б. Кодифікація вітчизняного адміністративного законодавства: поняття та особливості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Випуск 1. С. 238–246.
23. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.